

วิพากษ์ปัญหาของพุทธศาสนาในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม THE CRITIQUE OF THE PROBLEMS OF BUDDHISM IN ENVIRONMENTAL CONSERVATION

กรฤทธ์ ปัญจสุนทร¹

Korarid Punjasunthorn¹

อาจารย์พิเศษ สาขาวิชาศาสนาและปรัชญา¹

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยบูรพา

Department of Religion and Philosophy¹,

Faculty of Humanities and Social Sciences, Burapha University

E-mail: korarid1991@gmail.com¹

ได้รับบทความ: 29 พฤศจิกายน 2566; แก้ไขบทความ: 28 ธันวาคม 2567; ตอรับตีพิมพ์: 28 ธันวาคม 2567

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะวิพากษ์ปัญหาของพุทธศาสนาในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยใช้แนวคิดที่เป็นพื้นฐานสำหรับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในมุมมองของนักอนุรักษ์มาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ ประกอบด้วย ประการแรก ธรรมชาติและสิ่งที่อยู่ในธรรมชาติมีคุณค่าในตัวเองโดยไม่ขึ้นอยู่กับความต้องการหรือเป็นไปเพื่อความอยู่รอดของมนุษย์ ประการที่สอง ความหลากหลายในธรรมชาติล้วนมีคุณค่าในตัวเองต้องส่งเสริมรักษา ประการที่สาม สิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติมีลักษณะที่เป็นองค์รวม ทำให้พบปัญหา 3 ประการ 1. พุทธศาสนามีท่าทีที่ให้คุณค่ามนุษย์เหนือกว่าสิ่งอื่นในธรรมชาติ 2. ถึงแม้จะยอมรับในคุณค่าในตัวเองของสัตว์ แต่ก็ให้คุณค่าทางศีลธรรมแก่สัตว์แต่ละชนิดไม่เท่ากัน และ 3. พืชและทรัพยากรที่ไม่มีชีวิตในธรรมชาติไม่มีจิต จึงไม่มีคุณค่าในตัวเองและอยู่นอกเหนือขอบเขตทางศีลธรรมของพุทธศาสนา ถึงแม้จะมีข้อปฏิบัติทางศีลธรรมเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ แต่ก็อยู่บนฐานของการป้องกันความเดือดร้อนของสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ และเป็นข้อปฏิบัติสำหรับพระภิกษุกับภิกษุณีเท่านั้น ไม่รวมถึงอุบาสกหรืออุบาสิกา

คำสำคัญ: พุทธศาสนา, การอนุรักษ์, สิ่งแวดล้อม

Abstract

The objective of this article is to criticize Buddhist environmental conservation issues. In the analysis, core environmental conservation concepts are combined with a frame of conservationist perspective. Composed of: The first premise is that nature and what is contained within it have their own value, regardless of human needs or the existence of humankind. The second point is that nature's diversity has its own intrinsic worth that should be preserved. The third point

is that everything in nature has a holistic nature, which leads to a realization of three difficulties: 1. Buddhism values humankind above all other kinds in nature; 2. Even humans accept the value of animals, but each species' ethical value is given unequally; and 3. Plants and non-living things in nature lack spirit, so they have no value in themselves and exist outside the ethical framework of Buddhism. Though there are moral practices regarding it, it is only a basis for preventing any problems that may arise to other living beings. Furthermore, it is merely the practice or rules for monks and nuns, not Upasaka and Upasika.

Keywords: Buddhism, Conservation, Environment

บทนำ

ในปัจจุบันปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาหนึ่งที่ถูกให้ความสำคัญในระดับโลก จะเห็นได้จากเมื่อวันที่ 25 กันยายน ค.ศ. 2015 (พ.ศ. 2558) ที่ประชุมองค์การสหประชาชาติมีมติให้ทุกฝ่ายร่วมมือกันผลักดันให้บรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน 17 เป้าหมาย ภายในปี ค.ศ. 2030 (พ.ศ. 2573) โดยมีความต้องการพัฒนาให้ครอบคลุม 3 ด้าน คือ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม (พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2562: 10) ประเทศไทยในฐานะหนึ่งในสมาชิกขององค์การสหประชาชาติก็ได้มีการสนองตอบด้วยการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นหลักการหนึ่งของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) ร่วมกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและการยึดคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560: 1)

จากที่กล่าวมาข้างต้นทำให้หน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน ประชาสังคม มีความตื่นตัวในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมากขึ้น หนึ่งในนั้นก็คือพุทธศาสนาโดยได้เข้ามามีบทบาท เช่น พระสงฆ์ แม่ชีเป็นผู้นำคนในชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ หรือมีนักวิชาการทางพุทธศาสนาทำการวิเคราะห์มุมมองทางพุทธศาสนาต่อสิ่งแวดล้อม เสนอหลักธรรมที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และเสนอแนวทางในการนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ อย่างไรก็ตามการศึกษาของนักวิชาการหรือการมีพระสงฆ์เป็นผู้นำคนในชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติก็เป็นเพียงการเสนอแนวความคิดและการทำงานของคนวงนอก ไม่ใช่ผู้ที่เป็นนักสิ่งแวดล้อมโดยตรง

ในบทความนี้ผู้เขียนจะใช้แนวคิดพื้นฐานสำหรับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในมุมมองของนักอนุรักษ์มาเป็นการวิพากษ์พุทธศาสนา ประการแรก ธรรมชาติและสิ่งที่อยู่ในธรรมชาติมีคุณค่าในตัวเองโดยไม่ขึ้นอยู่กับการตอบสนองความต้องการหรือเป็นไปเพื่อความอยู่รอดของมนุษย์ ประการที่สอง ความหลากหลายในธรรมชาติล้วนมีคุณค่าในตัวเองต้องส่งเสริมรักษา ประการที่สาม สิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติ มีลักษณะที่เป็นองค์รวม เช่น เผ่าพันธุ์ของสิ่งมีชีวิต ความเป็นป่า ความเป็น

ระบบนิเวศน์ เป็นต้น (ปกรณํ สิงห์สุริยา, 2543: 31-32) และนำเสนอปัญหาของพุทธศาสนาในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม 3 ประการ ดังนี้

1. ปัญหาเรื่องท่าทีของพุทธศาสนาต่อมนุษย์
2. ปัญหาเรื่องคุณค่าทางศีลธรรมของสัตว์
3. ปัญหาเรื่องขอบเขตทางศีลธรรมของพุทธศาสนา

1. ปัญหาเรื่องท่าทีของพุทธศาสนาต่อมนุษย์

ในทางพุทธศาสนาการเกิดเป็นมนุษย์นั้นโชคดีกว่าสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ในธรรมชาติ จะเห็นจากการมีคำกล่าวว่ “มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ” กล่าวคือ มีศักยภาพในการเรียนรู้ ฝึกฝน และพัฒนาตนเองได้เหนือกว่าสัตว์อื่น ซึ่งนี่ถือเป็นลักษณะพิเศษเฉพาะตัวของมนุษย์ เพราะสัตว์สามารถเอาชีวิตรอดในโลกธรรมชาติได้ตามสัญชาตญาณไม่จำเป็นต้องเรียนรู้ฝึกฝน และถึงแม้จะมีสัตว์บางชนิดที่สามารถฝึกฝนได้ เช่น ลิง ม้า ช้าง เป็นต้น แต่ก็มีศักยภาพในการฝึกฝนได้อย่างจำกัดและต้องอาศัยมนุษย์เป็นผู้ฝึก (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต, 2559: 343-344)

มนุษย์มีศักยภาพในการเรียนรู้ ฝึกฝน และพัฒนาตนเองได้เหนือกว่าสัตว์อื่น เพราะมนุษย์มีสิ่งที่เรียกว่า “อาร์ทภธาตุ” คือความสามารถในการริเริ่ม ทำให้มนุษย์มีความสามารถในการตัดสินใจเลือกทำหรือไม่ทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามเจตนาของตน การกระทำของมนุษย์มีผลและคุณค่าทางศีลธรรม (พระสุธีธรรมานุวัตร, มนตรี สิริโรจนานันท์, วุฒินันท์ กันทะเตียน, ศศิวรรณ กำลังสินเสริม และจุฑามาศ วาริแสงทิพย์, ม.ป.ป.: 2-23) ทำให้สามารถฝึกฝนพัฒนาตนเองจากปุถุชนธรรมดาไปสู่ความเป็น “อริยบุคคล” คือ ผู้สมบูรณ์ทางศีลธรรม แบ่งออกเป็น 4 ระดับ ได้แก่

1. พระโสดาบัน เป็นผู้บริบูรณ์ในศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิและปัญญา ละสักกายทิฏฐิ สลัพพตปรามาส และวิจิกิจฉาได้
2. เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในศีล ทำได้บริบูรณ์ในสมาธิ ทำได้พอประมาณในปัญญา ละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สลัพพตปรามาสได้เด็ดขาด และทำราคะ โทสะ และโมหะให้เบาบางลง
3. พระอนาคามี เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในศีล ทำได้บริบูรณ์ในสมาธิ ทำได้พอประมาณในปัญญา ละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สลัพพตปรามาส กามราคะ และปฏิมะได้เด็ดขาด
4. พระอรหันต์ คือ ผู้สิ้นกิเลสอาสวะทั้งปวง เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในสิกขาทั้ง 3 คือ ศีล สมาธิ และปัญญา (พระมหาบุรุษ ปญญาวุฑโฒ, 2547: 12-16)

สำหรับพุทธศาสนาการที่มนุษย์การฝึกฝนพัฒนาตนเองทางศีลธรรมของมนุษย์จะทำให้คุณค่าของตนเองเพิ่มสูงขึ้น จนกลายเป็นสิ่งที่ควรให้ความเคารพ บูชาเหนือเทพ เทวดา หรือพรหมณ์ จะเห็นได้จากพุทธพจน์เป็นภาษาบาลี ความว่า “วิชาจรณสมปนโน โส เสฏโฐ เทวมานุเส” ซึ่งมีความหมายว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจริยะ เป็นผู้ประเสริฐสุด ทั้งในหมู่มนุษย์และมวลเทวา (ส.นิ 16/724/331 อ้างถึงใน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต, 2559: 344) และถึงแม้จะเป็น

มนุษย์ที่ไม่ได้มีการฝึกฝนพัฒนาตนเองทางศีลธรรมหรือเป็นคนชั่วก็ยังมีคุณค่าทางศีลธรรมเหนือกว่าสัตว์ จะเห็นได้จากการจำแนกอานิสงส์ของการให้ทานที่ปรากฏใน “ทักษิณวิภังคสูตร” การให้ทานกับสัตว์มีอานิสงส์ 100 อรรถาพ ในขณะการให้ทานกับผู้ทศศีลมีอานิสงส์ 1,000 อรรถาพ (ม.อ. (ไทย) 14/379/427-429)

จากที่กล่าวมาข้างต้นล้วนเป็นเครื่องบ่งชี้ว่าพุทธศาสนามีท่าทีที่ให้ความสำคัญกับมนุษย์มากกว่าสิ่งอื่น ๆ ในโลก ทั้งในเรื่องของศักยภาพและคุณค่าทางศีลธรรม แต่พุทธศาสนาก็มีหลักธรรมคำสอนหลายประการที่ไม่สนับสนุนให้มนุษย์ทำร้ายสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ในโลกธรรมชาติ เช่น ศีล 5 ข้อที่ 1 การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ คำสอนเรื่องอหิงสา ความเมตตา ความกรุณา เป็นต้น

2. ปัญหาเรื่องคุณค่าทางศีลธรรมของสัตว์

คุณค่าทางศีลธรรมของสัตว์ในทางพุทธศาสนามีที่มา 3 ประการ คือ ความสามารถในการทำความดี ความดีที่ได้สั่งสมมาในอดีตชาติ และความสามารถในการรู้สึกสุขหรือทุกข์ ความรักในชีวิตของตน (เฉลิมวุฒิ วิจิตร, 2553 : 7-37) เมื่อพิจารณาถึงเรื่องคุณค่าในตัวเองสำหรับนักรักรักษ์ มีเพียงเรื่องของความสามารถในการรู้สึกสุขหรือทุกข์ ความรักในชีวิตของตน อยู่บนพื้นฐานของการคำนึงถึงความมีชีวิตจิตใจของสัตว์ตัวนั้น ๆ ส่วนอีก 2 ข้อ นั้น ไม่สมควรนำมาเป็นข้ออ้างในการสนับสนุนเรื่องคุณค่าทางศีลธรรมของสัตว์ ด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

ในเรื่องของความสามารถในการทำความดีของสัตว์นั้น มีข้อสังเกตที่พึงพิจารณาว่า ตามธรรมชาติของสัตว์มักใช้ชีวิตตามสัญชาตญาณ ไม่มีความคิดริเริ่มหรือเจตจำนงเสรี เช่น ในเรื่องการกินอาหาร เมื่อมันหิวมันจึงออกมา เมื่ออิ่มมันก็หยุดกิน รูปแบบการกินของสัตว์ก็ค่อยข้างตายตัว สัตว์ประเภทกินเนื้อก็สามารถกินได้แต่เนื้อ ไม่สามารถเลือกได้ว่าจะไม่กินเนื้อแล้วไปกินพืชแทนได้ หรือเรื่องของการสืบพันธุ์ เมื่อถึงสัตว์มันก็จะพยายามหาคู่มาสืบพันธุ์ตามสัญชาตญาณไม่สามารถเลือกที่จะไม่ทำการสืบพันธุ์ได้ เป็นต้น พฤติกรรมต่าง ๆ ของสัตว์ จึงไม่ควรนับว่ามีค่าทางศีลธรรม ถึงแม้ว่า ในพระไตรปิฎกหรืออรรถกถาจะมีเรื่องราวปรากฏว่าสัตว์สามารถทำความดีได้ เช่น การทำความดีของพระโพธิสัตว์ การทำความดีในชาติที่เกิดเป็นสัตว์ของพุทธสาวก และการทำความดีของสัตว์อื่น ๆ ต่อพระพุทธเจ้าและพระสาวก ก็ไม่ควรจะนำมาใช้เป็นเหตุผลสนับสนุนในประเด็นนี้ ด้วยเหตุผลอย่างน้อย 4 ดังต่อไปนี้

1. สัตว์ที่ทำความดีได้นั้นเป็นสัตว์ที่มีลักษณะพิเศษบางอย่าง เช่น การเป็นพระโพธิสัตว์

2. พระโพธิสัตว์หรือพุทธสาวกไม่ได้เคยเกิดเป็นสัตว์ทุกชนิดในธรรมชาติ และสัตว์บางชนิดที่ได้ไปเกิดนั้นก็ไม่มีอยู่จริงในปัจจุบัน ชาติที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นสัตว์ไตรภพ มีปรากฏเป็นชาดกมากถึง 123 เรื่อง จำแนกชนิดของสัตว์ได้ทั้งหมด 35 ชนิด ได้แก่ กบ กระต่าย ควาย กวาง ไก่ โค ครุฑ ช้าง นาค เนื้อทราย ปลา ม้า ราชสีห์ ลิง สุนัข สุนัขจิ้งจอก หู หนู เหี้ย นก นกกระเจาบ นกกระทา กา นกกาน้ำ นกแก้ว นกขมิ้น นกแขกเต้า นกจากพราหมณ์ นกดุเหว่า นกพิราบ นกยูง นกมูลไถ แร้ง นกหัวขวาน หงส์ (สมพงษ์ โอศรีสกุล, 2525: 27-28 อ้างถึงใน เฉลิมวุฒิ วิจิตร, 2553, หน้า 12-

13) จากชนิดสัตว์ที่ได้กล่าวมานั้น พระโพธิสัตว์เคยเกิดเป็นสัตว์ที่ไม่สามารถพบเห็นได้โดยทั่วไป หรือไม่สามารถพิสูจน์ได้อย่างแน่ชัดว่ามีอยู่จริง 2 ชนิด คือ ครุฑและนาค

3. สัตว์ที่ปรากฏในเรื่องราวเหล่านี้มีจิตสำนึก โดยเฉพาะจิตสำนึกทางศีลธรรม มีสติปัญญา ซึ่งในบางเรื่องมีความฉลาดรอบรู้เหนือกว่ามนุษย์ และมีความสามารถในการสื่อสารได้เหมือนมนุษย์ ซึ่งไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างเรื่องกุกุรชาดก ว่าด้วยเรื่องสุนัขที่ถูกฆ่า ซึ่งมีเนื้อเรื่องโดยสรุปดังนี้

ในอดีตกาลเมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติในนครพาราณสี พระโพธิสัตว์ได้บังเกิดเป็นพญาสุนัข อยู่มาวันหนึ่งพระเจ้าพรหมทัตเสด็จไปยังพระอุทยาน เมื่อตกเย็นจึงเสด็จเข้าพระนคร พวกราชบุรุษก็ได้วางสายเชือกหนังรถนั้นไว้ตรงที่ผูกรถที่พระลานหลวง เมื่อฝนตกตอนกลางคืนทำให้รถนั้นก็เปียกฝน พวกลูกสุนัขที่ทรงเลี้ยงไว้ในราชตระกูลลงจากปราสาทขึ้นบนมวกัดกินหนังและชะเนาะของรถ

วันรุ่งขึ้นพวกราชบุรุษจึงกราบทูลพระเจ้าพรหมทัต หลังจากทราบเรื่องก็ทรงกริ้วสุนัขจึงส่งฆ่าสุนัขทุกตัวที่พบเห็น ทำให้สุนัขได้พากันหนีเข้าไปหาขอความช่วยเหลือจากพระโพธิสัตว์ เมื่อทราบเรื่องพระโพธิสัตว์จึงได้อาสาจัดการเรื่องนี้ด้วยตนเอง

ต่อมาพระโพธิสัตว์ได้ไปที่ห้องพระโรงแล้ววิ่งเข้าไปภายใต้อาสน์ของพระเจ้าพรหมทัต พวกราชบุรุษก็เข้ามาเพื่อจะนำพระโพธิสัตว์นั้นออกมา แต่พระเจ้าพรหมทัตทรงห้ามไว้ พระโพธิสัตว์นั้นพักอยู่หน้าอาสน์แล้วออกจากภายใต้อาสน์ พระโพธิสัตว์ได้สนทนากับพระเจ้าพรหมทัตเกี่ยวกับเรื่องราวดังกล่าว และได้ทำการพิสูจน์ความจริงโดยการให้นำพวกลูกสุนัขเลี้ยงในตำหนักมา แล้วให้นำเปรียงและหญ้าแพรกมาให้กิน หลังจากที่ยกินเข้าไปแล้วก็ได้ย้ายออกมา ซึ่งอุจจาระของสุนัขเหล่านั้นมีเศษหนังติดอยู่ เมื่อได้ทราบความจริงจึงได้ทรงทำการบูชาพระโพธิสัตว์ด้วยเศวตฉัตร พระโพธิสัตว์จึงแสดงธรรมพระเจ้าพรหมทัตด้วยคาถาว่าด้วยการประพาสธรรม 10 ประการ อันมาในเตสกุณชาดก มีอาทิว่า “ข้าแต่มหาราชผู้บรมกษัตริย์ พระองค์จงประพาสธรรมในพระชนกและชนนี ดังนี้” แล้วทูลว่า “ข้าแต่มหาราช จำเดิมแต่เมื่อไป พระองค์จึงเป็นผู้ไม่ประมาท แล้วให้พระราชาดำรงอยู่ในศีล 5” หลังจากนั้นจึงได้ถวายเศวตฉัตรคืนแด่พระเจ้าพรหมทัต (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 55/22/282-286)

จากเรื่องราวที่ได้ยกตัวอย่างมาข้างต้นเห็นได้ว่า พญาสุนัขพระโพธิสัตว์ ถึงแม้จะเป็นสัตว์เดรัจฉานธรรมดาแต่ก็มีความรู้สึกนึกคิดทางศีลธรรม มีการดำเนินชีวิตที่แตกต่างจากสัตว์เดรัจฉานธรรมดาอยู่มาก มีการใช้ศีลธรรมเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตที่นอกเหนือจากสัญชาตญาณ นอกจากนั้นในเรื่องนี้สัตว์เดรัจฉานยังสามารถสืบสวนหาความจริงของคดีได้ ยังสามารถสั่งสอนพระราชารื่องศีลธรรมการปกครองบ้านเมือง และยังมีความหักห้ามกิเลสเมื่อพระราชาราชทานเศวตฉัตรให้ เห็นได้ว่าพระโพธิสัตว์ถึงแม้จะเกิดในสถานะของสัตว์เดรัจฉานแต่ก็ยังมีสติปัญญา มีความรู้ความสามารถ มีคุณธรรม มีทักษะในการเจรจา มากกว่ามนุษย์ทั่วไปมาก เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เท่ากับว่าจะเกิดความขัดแย้งกับคำกล่าวที่ว่า “มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ” มีศักยภาพในการเรียนรู้ฝึกฝน และพัฒนาตนเองได้เหนือกว่าสัตว์อื่น ซึ่งนี่ถือเป็นลักษณะพิเศษเฉพาะตัวของมนุษย์

4. แม้ว่าจะมีปรากฏเรื่องราวของสัตว์บางชนิดที่ทำบุญโดยที่ไม่ได้มีคุณสมบัติตาม ข้อ 1 และ 3 แต่ก็ยังพบข้อสังเกตว่าสัตว์เหล่านี้ได้ทำบุญกับบุคคลที่มีลักษณะพิเศษ เช่น เป็นผู้ทรงศีล เป็นพระอริยบุคคล ปัจเจกพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้น ไม่ได้ทำความดีกับสิ่งมีชีวิตทุกชนิด

ส่วนในเรื่องความดีที่ได้สั่งสมมาในอดีตชาติ ถึงแม้ว่าพุทธศาสนาจะมีแนวคิดเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งถูกกำหนดด้วยแนวคิดเรื่องกรรมที่เคยได้ทำมาตั้งแต่อดีตชาติ ทำให้สัตว์ที่เราเห็นอยู่ในปัจจุบันย่อมต้องเคยเกิดเป็นมนุษย์และเคยทำความดีมาบ้างไม่มากก็น้อยก่อนหน้านี้ ปัญหาของแนวคิดแบบนี้ คือ คุณค่าของสัตว์นั้นมาจากคุณประโยชน์ที่ได้กระทำมาก่อนหน้านี้ในอรรถภาพเก่าเมื่ออดีตชาติ ไม่ใช่อรรถภาพของความเป็นสัตว์ในปัจจุบัน ทำให้ตัวตนของสัตว์ไม่ได้มีคุณค่าในตัวเอง

นอกจากปัญหาเรื่องที่มาของคุณค่าทางศีลธรรมแล้ว ยังมีอีกปัญหาหนึ่งที่ควรพิจารณา คือ เกณฑ์ในการพิจารณาข้อปฏิบัติทางศีลธรรมต่อสัตว์บางประการ เช่น เรื่องของการทำปาณาติบาต หรือเรื่องของการฆ่าชีวิต จากการที่พุทธศาสนาใช้ความสามารถในการพัฒนาตนเองเชิงศีลธรรมมาเป็นเกณฑ์ในการวัดคุณค่าในตัวของสิ่งมีชีวิต ทำให้ชีวิตของมนุษย์มีคุณค่าเหนือกว่าสัตว์ ดังที่ได้กล่าวไปในหัวข้อก่อนหน้านี้ ในขณะที่เดียวกันคุณค่าระหว่างชีวิตของสัตว์ด้วยกันเองก็มีค่าไม่เท่ากันด้วยเช่นกัน จะเห็นได้จากคำอธิบายในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาที่แต่งขึ้นโดยพระพุทโธษาจารย์ ซึ่งอธิบายว่า การฆ่าสัตว์จะบาปมากหรือบาปน้อยขึ้นอยู่กับเกณฑ์ 2 ข้อ ดังนี้

1. คุณของสัตว์นั้น ถ้าสัตว์ตัวที่ถูกฆ่ามีคุณมากก็จะบาปมาก
2. เจตนาในการพยายามที่จะฆ่า ถ้ามีเจตนาที่จะพยายามฆ่ามากก็บาปมาก จึงทำให้การฆ่าสัตว์ที่มีขนาดตัวใหญ่นั้นบาปมากกว่าการฆ่าสัตว์ที่มีขนาดเล็ก เพราะการฆ่าสัตว์ใหญ่ต้องใช้ความพยายามฆ่ามากกว่า (เฉลิมวุฒิ วิจิตร, 2553: 9-10)

จากเกณฑ์ทั้ง 2 ประการของพระพุทโธษาจารย์ นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมกันของคุณค่าชีวิตของสัตว์แล้ว เกณฑ์ข้อที่ 2 ยังมีปัญหาอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือ คุณค่าชีวิตของสัตว์ถูกตัดสินด้วยขนาดหรือรูปร่างซึ่งเป็นคุณค่าภายนอกไม่ใช่คุณค่าในความเป็นชีวิตของสัตว์ และยังใช้ความพยายามในการกระทำของมนุษย์เป็นตัวตัดสินอีกด้วย

3. ปัญหาเรื่องขอบเขตทางศีลธรรมของพุทธศาสนา

ในหัวข้อนี้มุ่งแสดงปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งของพระพุทธศาสนาในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม คือ การที่ขอบเขตทางศีลธรรมของพุทธศาสนานั้นไม่ครอบคลุมถึงพืช เพราะตามทัศนะของพุทธศาสนายอมรับว่ามนุษย์กับสัตว์เป็นสิ่งที่มียิต ในขณะที่ยิตนั้นไม่มี (สมภาร พรหมทา, 2547: 4) กล่าวคือ พืชไม่มีความสามารถในการรับรู้อารมณ์ ความสามารถในการนึกคิด การมีความคิด จิตใจ หรือวิญญาณ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2559: 280) รวมถึงสิ่งไม่มีชีวิตที่มีอยู่ในธรรมชาติ เช่น น้ำ ภูเขา ดิน เป็นต้น แต่นั่นก็ไม่ได้หมายความว่าพุทธศาสนาไม่มีข้อปฏิบัติทางศีลธรรมเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ เพราะในพระวินัยปิฎกปรากฏพระวินัยที่พระพุทธเจ้าบัญญัติเกี่ยวกับพืชและทรัพยากรในธรรมชาติ ได้แก่ ปฐวีชนสิกขาบท (วิ.มหา. (ไทย) 2/84-85/273-274) ภูตคามสิกขาบท (วิ.มหา.

(ไทย) 2/89-90/277-278) และสิกขาบทที่ 14 และ 15 ในปาทุวรรคแห่งเสขียวัตถ์ (วิ.ป. (ไทย) 8/181/166) ซึ่งมีรายละเอียดโดยสรุป ดังนี้

ปฐมวิชนสิกขาบท เป็นสิกขาบทเกี่ยวกับการขุดดิน สิกขาบทนี้มีสาเหตุมาจากภิกษุชาวเมืองอาฬวีพวกหนึ่งทำการก่อสร้าง จึงพากันขุดดิน พวกชาวบ้านพากันตำหนิ ประนามว่า พระสมณะเชื้อสาย ศากยบุตรเปียดเปียนชีวะซึ่งมีอินทรีย์ เหล่าภิกษุผู้มักน้อยนำความกราบทูลพระพุทธเจ้าพระองค์จึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบสวนหาสาเหตุ เมื่อภิกษุชาวเมืองอาฬวีรับสารภาพว่าได้ทำอย่างนั้นจริง พระองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามว่า “ภิกษุใดขุดดินเอง หรือใช้ให้คนอื่นขุดดิน ต้องอาบัติปาจิตตีย์”

กุตคามสิกขาบท เป็นสิกขาบทเกี่ยวกับการตัดต้นไม้ สิกขาบทนี้มีสาเหตุมาจากพวกภิกษุชาวเมืองอาฬวีทำการก่อสร้าง จึงได้ตัดต้นไม้มาเป็นวัสดุเพื่อทำการก่อสร้าง และได้ทำความเดือดร้อนแก่เทวดาผู้สถิตอยู่บนต้นไม้ เมื่อเทวดาได้รับความเดือดร้อนจึงเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงติเตียนการกระทำเช่นนั้นแล้วทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามว่า “ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะพราุกุตคาม”

สิกขาบทที่ 14 15 ในปาทุวรรคแห่งเสขียวัตถ์ เป็นสิกขาบทเกี่ยวกับการห้ามภิกษุถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ บ้วนน้ำลายใส่พืชและน้ำ

อย่างไรก็ตามพระวินัยเหล่านี้ก็ไม่สามารถนำมาอ้างได้ว่าพุทธศาสนามีท่าทีในการอนุรักษ์พืชและทรัพยากรธรรมชาติ เพราะข้อวินัยเหล่านี้ล้วนมีมูลเหตุในการบัญญัติขึ้นจากการคำนึงถึงความเดือดร้อนของสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ เช่น มนุษย์ สัตว์ เทวดา เป็นต้น ทำให้เป็นที่เสื่อมศรัทธา ไม่ได้บัญญัติขึ้นเพราะพืช หรือทรัพยากรที่อยู่ในสิกขาบทมีคุณค่าในตัวเอง ทั้งยังเป็นข้อปฏิบัติเฉพาะพระภิกษุและภิกษุณีเท่านั้น นั่นหมายความว่า ข้อปฏิบัติเหล่านี้อุบาสกและอุบาสิกาไม่มีความจำเป็นต้องยึดถือปฏิบัติด้วย

สรุป

ถึงแม้พุทธศาสนาจะมีหลักธรรมคำสอนหลายประการที่ไม่สนับสนุนให้มนุษย์ทำร้ายสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ในโลกธรรมชาติ เช่น ศีลข้อที่ 1 คำสอนเรื่องอหิงสา ความเมตตา ความกรุณา เป็นต้น แต่พุทธศาสนาก็มีท่าทียกย่องมนุษย์ว่ามีศักยภาพในการเรียนรู้ ฝึกฝน และพัฒนาตนเองในเรื่องของศีลธรรมได้ ทำให้ชีวิตของมนุษย์มีคุณค่าเหนือกว่าสัตว์ และถึงแม้จะยอมรับว่าสัตว์มีคุณค่าในตัวเองเนื่องจากสัตว์มีความรู้สึกและรักในชีวิตเช่นเดียวกับมนุษย์ก็ตาม คุณค่าในชีวิตของสัตว์แต่ละประเภทนั้นก็มีความไม่เท่ากัน เพราะในพุทธศาสนามีเรื่องราวของสัตว์บางชนิดที่มีความสามารถพัฒนาทางศีลธรรมเช่นเดียวกับมนุษย์และอีกปัจจัยหนึ่งที่ถูกนำมาพิจารณา คือ คุณประโยชน์ของสัตว์ที่มีต่อมนุษย์ และขนาดรูปร่างของสัตว์ การฆ่าสัตว์มีขนาดตัวใหญ่นั้นบาปมากกว่าการฆ่าสัตว์ที่มีขนาดเล็ก เพราะการฆ่าสัตว์ใหญ่ต้องใช้ความพยายามในการฆ่ามากกว่า

ส่วนพืชและทรัพยากรที่ไม่มีชีวิตในธรรมชาติ เช่น น้ำ ดิน เป็นต้น นั้นอยู่นอกขอบเขตทางศีลธรรมของพุทธศาสนา เพราะเป็นสิ่งที่ไม่มีจิตใจ ถึงจะมีข้อปฏิบัติทางศีลธรรมเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ในพระวินัย แต่เหตุของการบัญญัติขึ้นนั้นเกิดจากการคำนึงถึงความเดือดร้อนของสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ไม่ได้บัญญัติขึ้นเพราะพืชหรือทรัพยากรที่อยู่ในสภาพที่มีคุณค่าในตัวเอง และเมื่อบัญญัติอยู่ในพระวินัย ข้อปฏิบัติทางศีลธรรมเหล่านี้ก็ไม่ครอบคลุมถึงอุปาสกและอุปาสิกาด้วย

ตามแนวคิดที่เป็นพื้นฐานสำหรับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนั้นมุ่งเน้นไปที่การเห็นคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ ในโลกธรรมชาติและความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น ที่ไม่ได้มาจากผลประโยชน์ที่มีต่อมนุษย์ นำมาสู่ความต้องการที่อนุรักษ์ ในขณะที่พุทธศาสนาเน้นไปที่การให้คุณค่ากับการพัฒนาระดับศีลธรรมของมนุษย์ให้สูงขึ้น ทำให้มุมมองแบบพุทธศาสนาไม่สอดคล้องกับแนวคิดพื้นฐานในการอนุรักษ์

หากต้องการจะนำเอาแนวคิดของพุทธศาสนาไปใช้การอนุรักษ์อาจต้องคิดโดยคำนึงถึงผลลัพธ์ บนพื้นฐานของกรอบแนวคิดที่ว่าหลักคำสอนแบบพุทธศาสนาสามารถสร้างประโยชน์ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้อย่างไรบ้าง โดยอาจจะทำได้ 2 วิธี 1. พิสูจน์ให้ได้ว่าเมื่อมนุษย์พัฒนาระดับทางศีลธรรมตามหลักคำสอนทางพุทธศาสนาแล้วจะทำให้มนุษย์อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม 2. หาหลักคำสอนที่สนับสนุนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม อย่างมีเหตุผลสนับสนุนที่ชัดเจน

เอกสารอ้างอิง

- เฉลิมวุฒิ วิจิตร. (2553). *สถานะทางจริยธรรมของสัตว์ในทัศนะของพุทธศาสนาเถรวาท*.
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาปรัชญา, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปกรณ สิงห์สุริยา. (2543). *ปัญหาของการนำพุทธศาสนามาเป็นพื้นฐานในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม*. วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 7(2), 30-35.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). 2559. *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*.
(พิมพ์ครั้งที่ 34). กรุงเทพฯ: มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต).
- พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมมจิตโต). 2562. *ศาสนากับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs)*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- พระมหารุ่ง ปัญญาจุฑาโฒ. 2547. *การศึกษาเชิงวิเคราะห์สถานภาพ คุณสมบัติ และบทบาทของพระโสดาบันในพระพุทธศาสนาเถรวาท*, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระสุธีธรรมมานวัตร, มนตรี สิริโรจนานันท์, วุฒินันท์ กันทะเตียน, ศศิวรรณ กำลังสินเสริม และ จุฑามาศ วารีนแสงทิพย์. ม.ป.ป.. *ความจริงจากการวิจัย "กรรม"*.
พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2537). *พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). 2559. *พุทธธรรม (ฉบับเดิม)*. (พิมพ์ครั้งที่ 31). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2560. *สรุปสาระสำคัญ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่สิบสอง พ.ศ. 2560 – 2564*. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.

